

Srečanje mladih raziskovalcev Slovenije 2024

VPLIV TEORIJE CARLA JUNGA NA ROMAN PEŠČENI PLANET

Področje raziskave: psihologija ali pedagogika

Šola:

Škofijska gimnazija Antona Martina Slomška, Vrbanska 30, Maribor

Avtorica: Nina Mohorič

Mentorica: Barbara Babšek, uni. dipl. psi.

Maribor 2024

1. KAZALO

1.	KAZALO	1
2.	POVZETEK	2
3.	ZAHVALA	2
4.	UVOD	3
4.1	Kolektivno nezavedno	3
4.2	Sanje kot okno v nezavedno	4
4.3	Pretekle raziskave	5
4.4	Cilji in hipoteze	5
5.	METODOLOGIJA DELA	6
6.	RAZPRAVA O POVEZANOSTI ROMANA Z JUNGOVO TEORIJO	7
6.1	Vsebinska povezanost Jungovih teorij in romana Peščeni planet	7
6.1.1	Povzetek romana	7
6.1.2	Razprava o nadzorovanju nagonov v povezavi z Jungovim konceptom sence....	8
6.1.3	Razprava o konceptu uporabe sanj	10
6.2	Razprava o uporabi koncepta anime in animusa v skupinah književnih oseb, ki vplivata na glavnega junaka	12
6.2.1	Bene Gesserit kot posebitev arhetipa anime.....	12
6.2.2	Mentati kot posebitev arhetipa animusa.....	13
6.3	Razprava o procesu individuacije pri glavnem junaku.....	14
6.3.1	Neuspeli Kwisatz Haderach ali zakaj je Paulova individuacija vprašljiva	16
7.	ZAKLJUČEK.....	16
8.	APLIKATIVNOST RAZISKOVALNE NALOGE.....	19
	VIRI IN LITERATURA.....	20

2. POVZETEK

Raziskovalna naloga se osredotoča na roman Peščeni planet oziroma *Dune* avtorja Franka Herberta. Z metodo analize besedila v romanu iščem povezave s teorijami švicarskega psihologa Carla G. Junga in odkrivam njegov vpliv na avtorjevo pisanje romana. Torej je moj cilj poiskati povezave, kjer se jasno kaže jungovski vpliv na knjigo. Posvetim se dogodkom v romanu in raziščem nekatere literarne like oziroma skupine le-teh kot poosebitve jungovskih arhetipov. V knjigi poiščem navezave na teme, kot so arhetipi sence, anime, sebstva, kolektivno nezavedno, proces individuacije in Jungova razlaga sanj kot vpogleda v nezavedno. Tako na primer ugotovim, da se za zgodbo o odraščanju mladega fanta, ki vase tlači vse, česar kot vojvodov sin ne sme pokazati v javnosti, skriva opis njegovega procesa individuacije in posledic integracije svojih potlačenih lastnosti, ki so za Junga predstavljale senco.

Ključne besede: kolektivno nezavedno, arhetipi, anima, animus, senca, individuacija, sanje

3. ZAHVALA

Zahvaljujem se svoji profesorici psihologije, ki je sprejela mojo neobičajno idejo in me pri njej spodbujala ter usmerjala pri raziskovanju. Prav tako se zahvaljujem prijateljici, ki mi je predstavila in me navdušila za roman, ki je predmet obravnave raziskovalne naloge. Zahvaliti se želim tudi profesorici slovenščine za lektoriranje raziskovalne naloge.

4. UVOD

Pred nekaj časa je dvignil prah tvit Elona Muska, ki je objavil citat in avtorstvo napačno pripisal Franku Herbertu v knjigi Dune oziroma Peščeni planet. (Britt, 2022) Sama se v tej raziskavi sicer ne bom ubadala z vsebino citata, a omembe vredno je, da citat v resnici pripada Carlu Gustavu Jungu, čigar ideje so močno vplivale na roman. Roman sem prebrala in v njem tudi sama našla vidike, ki so močno povezani s psihologijo, še posebej z Jungovo psihoanalizo. V zgodbi se tako sredi političnega, vojaškega in religioznega dogajanja skrivajo Jungove psihološke teorije, ki jih je Herbert spretno skrnil v okvir zgodbe. In cilj te raziskovalne naloge je poiskati povezave med idejami, ki se pojavljajo v knjigi, in Jungovimi teorijami.

Švicarski psiholog Carl Gustav Jung je našo psiho v grobem razdelil podobno kot Sigmund Freud: na zavedno, ki ga je imenoval Ego, torej Jaz, in nezavedno. Toda v nasprotju s Freudom je nezavedno razdelil še na dva dela: osebno in kolektivno. **Osebno nezavedno** bi lahko opisali kot vse, kar se nam je zgodilo ali smo čutili, vendar se tega ne spomnimo, torej te vsebine potlačimo. Več takih kompleksnih čustev in spominov imenujemo kompleksi. Ti kompleksi lahko močno vplivajo na naše doživljanje zunanjega sveta, čeprav se jih ne zavedamo, saj ostanejo v območju osebnega nezavednega, torej jih zavestno ne nadzorujemo. (McLeod, 2023)

4.1 Kolektivno nezavedno

Kolektivno nezavedno bi na drugi strani lahko opisali kot nezavedne spomine celega človeštva, ki se izražajo kot simboli v sanjah, kulturi, religiji in drugje. (McLeod, 2023) Jung je verjel, da ti simboli izvirajo iz različnih **arhetipov**, ki bi jih lahko razložili kot univerzalne simbole in vzorce obnašanja, ki se pojavljajo v vseh kulturah. Ena izmed stvari, ki je Junga vodila do te teorije, so bile podobnosti v mitih in legendah, ki se pojavljajo v različnih kulturah, vendar imajo podobno strukturo. (Sus, 2023) Te podobe so na primer mati, otrok, prevarant in še mnogi drugi. Jung sam jih je poimenoval kot »*starodavne, arhaične tipe, se pravi splošne podobe, ki obstajajo že od nekdaj*«. (Jung, 2023, str. 11) Izpostavil pa je štiri pomembnejše arhetipe, in sicer:

- Animus/anima
- Persona

- Senca
- Sebstvo

Animus in anima predstavljata lastnosti, značilne za spol, obraten od tistega, ki nam je bil pripisan ob rojstvu, torej našega biološkega spola. Animus je tako hkrati pralik moškega in moškost ženske. Za animo velja ravno obratno. (Farah, 2015)

Persona ali maska je arhetip, ki se kaže kot družbeno sprejemljivo obnašanje v neki določeni situaciji. Začne se razvijati že v otroštvu kot posledica nagrajevanja ali kaznovanja določenega obnašanja s strani staršev, učiteljev in drugih likov z avtoriteto. (Eternalised, 2021)

Če je persona del nezavednega, ki predstavlja družbeno sprejemljivo obnašanje, je **senca** ravno njeno nasprotje. Senca vsebuje naše lastnosti, ki jih zavestno zavračamo ali preprosto ne prepoznamo. Vsebuje tudi naše nagone. (McLeod, 2023)

Sebstvo je skupek vseh prej naštetih arhetipov ter tudi zavednih plasti naše zavesti in predstavlja enotnost. (McLeod, 2023)

4.2 Sanje kot okno v nezavedno

Jung je verjel, da se v sanjah kaže naše nezavedno. Naše zavedno je predstavil kot ladjo, ki potuje na morju nezavednega – tako kot v morju niso vidne vse nevarnosti, tokovi in skriti zakladi, tako tudi niso vidni vsi vplivi nezavednega na nas, pa vendar vplivajo na pot ladje oziroma na zavedno. Zanj specifični dogodki, ki jih človek doživi v sanjah in se nato manifestirajo v resničnem svetu, niso nadnaravno napovedovanje prihodnosti, ampak subtilni znaki, ki jih naša podzavest zazna in nas na njih opozori v sanjah. (Carl Jung and the Psychology of Dreams – Messages from the Unconscious, 2023) Verjame, da nas sanje lahko opozarjajo na svet v nas in okoli nas. In v tem je tudi glavna razlika med njegovim in Freudovim razumevanjem sanj. Freud je verjel, da sanje prihajajo iz preteklih dogodkov, travm, ki so ostale v naši podzavesti, medtem ko je Jungov pogled fokusiran veliko bolj v prihodnost in to, kar nam lahko sanje povedo o njej. Tako lahko glede na to, kar nosimo v sebi, nakažejo, kako se bomo kot posameznik razvijali. To je imenovala propektivna funkcija. Za primarno funkcijo sanj pa je verjel, da je kompenzacija. Če se preveč oddaljimo od nezavednega ali ga hočemo potlačiti, bodo sanje to osvetlile. (Bulkeley, 2020)

4.3 Pretekle raziskave

Na področju mojega raziskovanja je že bila narejena raziskava, ki je pokazala podobnosti med jungovskimi arhetipi in osebami v knjigi. Jessico Atreides in red Bene Gesserit avtor tako primerja z animo, animus pa najde v rodbinah, ki v vesoljskem imperiju igrajo politično igro. Na Paula gleda kot na skupek značilnosti obeh omenjenih arhetipov, ne pa nujno kot na individualiziranega posameznika. Avtor omenja tudi dejstvo, da je Herbertov sin Brian Herbert v knjigi Sanjač peščenega planeta, ki je pravzaprav biografija njegovega očeta, povedal, da je Herbert jemal navdih za roman iz jungovske psihologije. (Bowers Elliot, 2020)

4.4 Cilji in hipoteze

Cilj te raziskovalne naloge je poiskati povezave, kjer se jasno kaže vpliv idej Carla G. Junga na knjigo.

Hipoteze, ki sem jih zastavila, pa so sledeče:

- Nadzorovanje nagonov v romanu jemlje navdih iz Jungovega koncepta sence.
- Koncept uporabe sanj in njihove preroškosti je soroden Jungovim idejam o le-teh.
- Skupini književnih oseb, ki vplivata na glavnega junaka, lahko vidimo kot posebitev jungovskih arhetipov anime in animusa.
- Zgodba glavnega junaka knjige je v bistvu prikaz procesa individuacije.

5. METODOLOGIJA DELA

Idejo za to raziskovalno nalogo sem dobila, ko smo pri pouku psihologije dobili nalogo, naj pripravimo projektno delo, kjer lahko psihologijo uporabimo v povezavi s katero koli drugo vedo. Ker sem prejšnje počitnice prebrala roman Peščeni planet in sem v njem prepoznala veliko psiholoških pojavov in procesov, sem se odločila, da pripravim miselni vzorec, v katerem bi razložila, kaj se mi zdi, da bi lahko raziskala. Kljub temu da se mi je na začetku, ko še nisem bila tako domača s teorijami, ki jih predstavim v nalogi, zdelo, da sem morda pretiravala z lastno domišljijo, me je profesorica spodbudila in usmerila, katerim psihologom naj se posvetim. Na začetku sem se poleg Junga tako ukvarjala še z drugimi psihologi, kot je na primer Freud. Ob odločitvi, da pripravim raziskovalno nalogo, sem se odločila, da se bom ukvarjala samo z Jungovimi idejami, saj te nekako izhajajo iz Freudovih, ugotovila pa sem tudi, da se vidiki, za katere sem mislila, da se povezujejo z le-temi, še bolj povezujejo z Jungovimi. Tako je prvi zasnutek raziskovalne naloge pomagal pri boljšem razumevanju problema.

Ker sem na tej točki že imela veliko večjo zalogo znanja kot ob prvem branju, sem knjigo še enkrat prebrala, pri čemer nisem bila toliko pozorna na zgodbo, kot pa na osebnost likov, njihov način govora ter na kaj je avtor pozoren pri opisovanju in razvijanju zgodbe. Tu mi je bilo v veliko pomoč dejstvo, da se vsako poglavje začne z odlomkom iz knjige, ki je bila v fikcijskem svetu romana napisana po dogodkih v knjigi, ter jih opisuje retrospektivno. Tako pomagajo pri analizi besedila, kar je bila tudi raziskovalna metoda, ki sem jo uporabila, saj velikokrat poglobijo razumevanje, kako nek lik razmišlja, kar pa je predmet psihologije.

Po drugem branju sem se podala v iskanje podobnosti med dogajanjem in osebami v knjigi ter Jungovim teorijami. Ker je bil spomin na roman veliko bolj svež, sem tudi lažje iskala vzporednice.

V svojem raziskovanju sem uporabila metodo analize besedila, zaradi česar v nalogi ne morem ponuditi rezultatov v obliki tabel ali grafov in zato tudi nisem vključila posebnega poglavja o rezultatih. Rezultat mojega raziskovanja so odlomki in citati iz romana, ki so vključeni neposredno v razpravo in so prikazani z odebeljeno pisavo.

6. RAZPRAVA O POVEZANOSTI ROMANA Z JUNGOVO TEORIJO

6.1 Vsebinska povezanost Jungovih teorij in romana Peščeni planet

6.1.1 Povzetek romana

Da bodo moje teorije lažje razumljive, bom najprej na kratko predstavila zgodbo romana in glavne junake; motive, ki se mi zdijo povezani z jungovsko psihologijo, pa bom kasneje natančno predstavila.

20.000 let v prihodnosti je medplanetarno potovanje nekaj povsem običajnega. Rodbina Atreides, katere matični planet je vodni svet Caladan, dobi od imperatorja v navidezno darilo peščeni planet Arrakis, kjer mrgoli pripadnikov puščavskega ljudstva Fremenov. Zaradi političnih razlogov skupaj z rodbino Harkonnen imperator sodeluje pri uboju Leta 1., vladarja hiše Atreides, njegov sin Paul pa s svojo materjo Jessico pobegne v puščavo, kjer ga Fremeni prepoznajo kot verskega voditelja oziroma odrešenika. Jessica Atreides je tako kot večina konkubin vladarjev rodbin članica reda Bene Gesserit, ki je sestavljen iz visoko psiho-fizično urjenih žensk, ki pod določenimi pogoji lahko dostopajo do spominov svojih prednic, a ne prednikov. Njihov cilj je z genetskim križanjem ustvariti moškega, ki bi lahko dostopal do obeh linij spominov svojih prednikov. Imenujejo ga Kwisatz Haderach, kar pomeni bližnjica do cilja. Neke vrste Kwisatz Haderach pa je ravno glavni junak knjige Paul Atreides. (Herbert, 2022)

Zagotovo je dejstvo, ki najbolj spominja na Jungovo teorijo, to, da Benegesseritinje lahko dostopajo do spomina svojih prednic, kar je izjemno podobno Jungovemu kolektivnemu nezavednemu. Toda raziskovanje bom začela pri malenkost subtilnejših podrobnostih, ki pa niso nič manj fascinantne.

6.1.2 Razprava o nadzorovanju nagonov v povezavi z Jungovim konceptom sence

Idejo za senco je Jung prevzel od Freuda in jo prilagodil. Ta je primitivni del naše zvesti imenoval Id in je predstavljal čisti nagon. Jung se je strinjal, da senca predstavlja večinoma naše negativne lastnosti in je živalski del naše osebnosti, torej vpliva na naše odločitve, tako da so nepredvidljive brez razmisleka o posledicah. (Regain Editorial Team, 2023)

Preden rodbina Atreides odpotuje na Arrakis, mladega Paula obišče predstojnica šole Bene Gesserit, da preizkusi njihove domneve o Kwisatzu Haderachu. (Herbert, 2022, str. 14) Naj ponovim: Kwisatz Haderach je moški, ki bi lahko dostopal do kotička uma, do katerega nobena druga ženska ne more, in s tem aktivno dostopal do spominov vseh svojih prednikov. **Preizkus z gom džabar poteka tako, da mora Paul svojo roko držati v škatli, kjer je z indukcijo živcev povzročena pekoča bolečina. Če bi roko umaknil iz škatle, bi ga v vrat zbodla z zastrupljeno iglo, imenovano gom džabar.** (Herbert, 2022, str. 17) **Pove, da je preizkus podoben situaciji, ko je žival ujeta v past in bi si odgriznila tace, da bi pobegnila. On mora torej delovati v nasprotju z živalskimi instinkti in držati roko v škatli bolečine.** (Herbert, 2022, str. 16)

Zanimivo je že dejstvo, da se mora Paul podati v škatlino, v kateri je črnina, ki predstavlja nekaj neznanega, groznega. In tudi Jung je nezavedno (ali del nezavednega, kot kasneje opišem) dojemal kot nekaj temačnega, kar lahko povzroči bolečino, ampak se je v to temo potrebno podati, da bi razumeli, kaj se dogaja na površini naše psihe.

Pomislimo torej, kaj se s Paulom dogaja v trenutkih preizkusa. Častitljiva mati od njega zahteva, da nadzoruje svoj nagon, kar bi lahko primerjali z nadzorovanjem svoje sence. Ko častitljiva mati govori o razvoju človeške rase, pove: »... *takšna kontinuiteta ni mogoča, če prej ne ločijo človeške rase od živalske – s preišljeno vzrejo.*« (Herbert, 2022, str. 19) Torej je ena izmed njihovih idej o Kwisatzu Haderachu, da bo znal nadzorovati svojo živalskost, torej nagone, kar je ravno senca. Ampak zakaj bi nadzorovanje le-te bilo pomembno za benegesseritske cilje? Kako vemo, da to ni le naključje in je Herbert tu res imel v mislih Jungovo teorijo? Paul bo kot »Kwisatz Haderach« moral sprejemati pomembne odločitve, in če bi se prepuščal nagonu, bi lahko ogrozil sebe in druge. Ker red Bene Gesserit uporablja načrtno gensko križanje in vemo, da so se nekateri aspekti sence razvili z evolucijo (Regain Editorial Team, 2023), ki bi jo z dobrim načrtom v več tisočletjih morda lahko obrnili v svoj prid, bi lahko sklepali, da morda

iščejo človeka brez sence, ki ne bi ogrožal človeštva s svojimi *nagonskimi* odločitvami, hkrati pa bi bil podložen njihovim navodilom in ne bi ogrožal niti njih. Glede na to, da je senca temeljni del vsakega človeka, je samo vprašanje, kako nečloveški bi bil Kwisatz Haderach, če bi jim načrt v celoti uspel. Jung zato verjetno nikjer v svojih teorijah ne omenja takega pojava, poleg tega pa je potrebno pri interpretaciji zgodbe, ki se dogaja 20.000 let v prihodnosti, pustiti nekaj prostora za »avtorsko svobodo«.

Še verjetnejša pa se mi zdi teorija, da so Bene Gesserit (namenoma ali ne namenoma) ustvarile človeka s spečo senco, kot sem jo sama poimenovala. S tem izrazom želim povedati, da ima po mojem mnenju Paul Atreides v sebi arhetip senco tako kot vsi ostali ljudje, ampak ta nanj ne vpliva kot na ostale. Menim, da je tako globoko potlačena v nezavedno, da se (trenutno) ne more izražati. Najverjetneje je poleg genetskih vzrokov razlog za to tudi trening njegove benegesseritske matere. Ko na začetku knjige Paul začuti napetost, se tako odloči opraviti eno od vaj, ki ga jih je naučila mati: **»... človek ne poskrbi za lastno hrano/varnost/svobodo le s pomočjo nagonov, žival se zaveda bolj ali manj danega trenutka ...«** (Herbert, 2022, str. 13) Pisatelj njegovo zavest po opravljeni vaji opiše kot **»osvobojeno«**. (Herbert, 2022, str. 13) Osvobojeno od česa? Osvobojeno od sence. V takih trenutkih se njegova senca očitno začne prebujati, a jo lahko zavestno potlači. Na tej točki naj se vrnem k Jungu in spomnim, kaj je povedal o tlačenju svoje sence v globine. Verjel je, da bolj ko potlačimo svojo senco, večjo moč ima. (Regain Editorial Team, 2023) **Ko se Paul in njegova mati znajdeta v puščavi, začne Paulov um delovati na višji ravni. Dobivati začne namreč vizije (kar sicer na prvi pogled ni stvar psihologije, pa vseeno) in se ostreje zavedati svoje okolice. Ena izmed vizij je sveta vojna v njegovem imenu, imenovana džihad.** (Herbert, 2022, str. 193) To je pomembno, ker sta vojna in bojevanje simbol nekega starodavnega nagona po preživetju. To bi moralo pomeniti, da se senca v njem prebuja in se je začenja zavedati oziroma ji dovoli vstop v svojo osebnost oziroma jo začenja integrirati, kot temu reče Jung. Zanimivo je, da preden senca pride na dan, Paul pove, da se v njem prebuja nekaj **»spečega«** (Herbert, 2022, str. 190), s čimer je Herbert najverjetneje ciljal prav na temačni del naše podzavesti, ki je za Junga predstavljal senco. Ravno zato sem Paulovo senco označila kot *spečo*. **Po prebujenju se z materjo pridružita puščavskemu ljudstvu Fremenov, kjer mora Paul celo ubiti človeka. Bojuje ser namreč s Fremenom, ki ga je izzval na dvoboj, kjer ni predaje. Torej eden od njiju v dvoboju zagotovo umre.** (Herbert, 2022, str. 296) In ravno nagon je tisto, kar vodi k ubijanju. Torej se Paul v teh trenutkih začne zavedati svoje sence in je ne potiska več v globine. To

spremembo nakazuje tudi dejstvo, da kmalu po opisanem dvoboju Paul dobi novo ime: **Paul Muad'dib**. (Herbert, 2022, str. 296) Rekla bi, da Paulova potlačena senca prihaja na površje in je simbol zanjo ime, ki mu ga Fremeni nadenejo, torej Muad'dib. Zanje namreč to ime predstavlja vojaškega poveljnika, ki Fremene vodi v vojni in maščevanju. Del Paula se je seveda zavedal, kaj se dogaja in kako sprememba imena to potrjuje, kajti v vizijah je slišal množice, ki sredi krvavih vojn vzklikajo ime Muad dib, zato se je poleg novega imena odločil ohraniti tudi ime Paul. Potem ko Paul zmaga v dvoboju, se med Fremeni udeleži nekakšne pogrebne slovesnosti. O tej izkušnji je v knjigi povedano : **»... je Paul začutil, kako njegov jaz pojema. Bilo je, kot bi sem prišel z namenom, da ponovno najde del sebe, ki ga je bil izgubil.«** (Herbert, 2022, str. 302) Pisatelj torej želi povedati, da je Paul našel del sebe, ki po mojem mnenju predstavlja senco. Pojemanje njegovega jaza pomeni to, da se še bolj zaveda, da je on sam več, kot le to, kar je zavedno, torej Ego ali Jaz. Kar nam da še bolj videti, kako močno se je Paul Atreides kot bolj ali manj individualizirana oseba zavedal svojega temačnega dela in se mu ni upiral, je dejstvo, da ko je končana ena izmed prvih večjih bitk in Paul gleda iz oči v oči imperatorju vesolja, ki ga je s pomočjo fremenskih enot očitno premagal, mu ima Paul Muad dib nekaj za povedati: **»»Vaša gnada je varna v moji prisotnosti,« je rekel Paul. »To vam je obljubil Atreides. Toda Muad dib vas po drugi strani obsoja na vaš zaporniški planet ...«** (Herbert, 2022, str. 468) Zame je to jasen dokaz, da se sama Paulova osebnost v puščavi ni spremenila, saj je v njegovo zavest le prišlo nekaj, kar je vseskozi tlačil vase. Dejstvo je namreč, da so se izgnanstva na druge planete, kot je storil Paul, dogajala tudi pred njegovim prihodom na prestol, kar pomeni, da bi to lahko storil tudi kot Atreides, pa vendar se je odločil imperatorja ujeti v zanko in zvito izkoristiti drugo plat svoje osebnosti, kakor da ne bi bil odgovoren za njena dejanja, kakor da bi sama zase delovala iz sence.

6.1.3 Razprava o konceptu uporabe sanj

Eden izmed prvih dejavnikov, ki častitljivo mater pripeljejo do Paula, so njegove preroške sanje. Glede na to, da je Jung verjel, da naša podzavest z nami komunicira preko sanj, njihova pomembnost v zgodbi, ki toliko navdiha jemlje iz Jungovih teorij, verjetno ni naključna. Pomislimo na Paulove prve sanje, ki jih v knjigi opiše častitljivi materi. Paul sanja srečanje s Fremenko, ki se nato tudi zgodi. Zakaj bi Paulovo nezavedno skozi sanje »pošiljalo sporočila« o prihodnjih srečanjih? Naj še enkrat spomnim, da sta dve funkciji, ki ju je Jung opisal, kompenzacija in prospektivna funkcija. **Paul na jutro pred preizkusom gom džabar, za katerega na tej točki še ni vedel, torej sanja, da sreča Fremenko Chani, ki ji pove o**

preizkusu gom džabar, kot da se je ta že zgodil. (Herbert, 2022, str. 31) Menim, da se je Herbert s tem želel dotakniti obeh funkcij sanj. Prospektivna funkcija se izraža bolj očitno – kot napoved prihodnosti – torej srečanja s Chani, preden se to zgodi. Kar je še pomembnejše, pa je izražanje kompenzacije. Paul v sanjah namreč pove, da častitljiva mati na njem pusti »**pečat drugačnosti**«. (Herbert, 2022, str. 31) Njegova podzavest mu torej sporoča, da bo po tem srečanju postal drugačen, ali bolje rečeno, da bo to srečanje pokazalo njegovo drugačnost, kar se res zgodi, saj po tem preizkusu spozna, da ga imajo za Kwisatza Haderacha. Zanimivo je, da sem v prejšnjem poglavju dokazala, da Paul tlači svojo senco v nezavedno, in če vemo, da so sanje način, kako nas naše nezavedno opozarja tudi na take situacije, so njegove sanje izjemno smiselne. Tako ga njegova podzavest opozarja na to, kako nevarno je, da je njegova senca potlačena, *speča*, kot sem jo poimenovala. Ne morem reči, da preroške sanje niso pogost motiv v zgodbah, vendar v tem primeru močno povezavo z Jungovimi teorijami kaže dejstvo, da sanje niso zgolj jasnovidne, temveč Paulu govorijo nekaj o njegovi sedanjosti. Kolikor pa so jasnovidne, pa se osredotočajo primarno na njegov osebni razvoj, tako kot kasneje tudi večina sanj v romanu. Poleg tega pa je njegova jasnovidnost opisana kot vprašljiva oziroma je vprašljiva njena nadnaravnost: »***V kolikšni meri je lahko napoved valujoče podobe (kot je Muad dib poimenoval svoje videnje) dejanska in v kolikšni meri prerok sam ustvarja prihodnost, da ta sovpada z njegovo prerokbo? ... Ali prerok res vidi prihodnost ali vidi le pomanjkljivost oziroma razcep, ki ga lahko skrha z besedami oziroma odločitvami ...***« (Herbert, 2022, str. 268) Ta odstavek nam želi povedati, da Paul ni videl gotove prihodnosti, ampak valovanje prihodnosti, ki se širi v vse smeri. Paul večkrat pove, da ne more točno videti, kateri dogodki bodo pripeljali do katerega izida, vidi pa vse mogoče izide. To močno spominja na Jungovo teorijo, kjer nam sanje lahko pokažejo mogoč izid glede na podrobnosti, ki jih zana naša podzavest. Ujema se tudi to, da Paul ne more videti celotne prihodnosti, kot da bi bil en del le-te skrit tudi njegovemu nezavednemu. Tako torej predpostavljam, da je Herbert želel s Paulovo jasnovidnostjo predstaviti idejo, da nam naše nezavedno skozi sanje lahko posreduje podatke o nas samih (kot je trdil tudi Jung), na nas pa je, da te podatke uporabimo v smiselnih sklepih, ki nam lahko povedo, kako smo se in se kot posameznik še bomo razvijali.

6.2 Razprava o uporabi koncepta anime in animusa v skupinah književnih oseb, ki vplivata na glavnega junaka

Če sem do zdaj poskušala v romanu najti enake psihološke vzorce, kot jih je možno najti pri ljudeh, bom v tem poglavju poskušala poiskati dejanja in značilnosti literarnih junakov, ki so tako značilna za enega izmed Jungovih arhetipov, da bi te karakterje lahko označili za poosebitve arhetipov.

6.2.1 Bene Gesserit kot poosebitev arhetipa anime

Ena izmed bistvenih značilnosti Bene Gesserita je, da njegove pripadnice lahko z dovolj urjenja dostopajo do spominov svojih prednic, ki ga imenujejo genetski spomin. Gre za to, da v njihovem genetskem zapisu ostajajo spomini vseh njihovih prednic po materini strani, kar spominja na Jungovo teorijo o kolektivnem nezavednem, še posebej o animi in animusu, kjer ta dva arhetipa veljata za pralika moškega in ženske. Prav tako velja, da se anima pri moškem lahko prepozna v empatiji, torej z vživljanjem v emocije drugih. (Farah, 2015) Dejstvo je, da urjenje pripadnic tega reda močno bazira na nadzorovanju lastnih in prepoznavanju tujih čustev, kar je torej še en vidik, v katerem lahko Bene Gesserit vidimo kot poosebitev anime. Posamezne pripadnice reda Bene Gesserit imajo v knjigi pomembne vloge v življenjih različnih posameznikov, ki sovpadajo z vlogami oziroma stopnjami anime, kot jih je opisal Jung oziroma delno prevzel iz idej eroticizma pozne klasične dobe. Te faze je poimenoval Eva, Helena (Iz Troje), devica Marija in Sofija, torej modrost. (Hillman, 1985) V prvi fazi bi animo lahko imenovali Eva, saj predstavlja čisto biološki pogled na žensko kot mater in ena izmed primarnih vlog pripadnic Bene Gesserita je rojevanje otrok in tako nadaljevanje načrta ustvarjanja popolnega genetskega posameznika. Pri tem ni naključje niti to, da *Gesserit* izhaja iz latinščine, kjer *Gero* pomeni roditi. Ker iz rojevanja izhaja materinstvo, se prva faza anime tako razkriva že v pomenu imena tega starodavnega rodu. Drugo fazo predstavlja še vedno instinktiven spolni nagon do ženske, ki pa se že prepleta z romantičnim nivojem, torej čustva niso več čisto nagonska. Naloga Benegesseritinj je med drugim tudi to, da se vključijo v plemiške družine kot konkubine ali žene. Tako se pokaže ženska vloga, kot je opisana v drugi fazi razvoja Anime, torej ženska, do katere posameznik goji ljubezen. Tretja faza predstavlja čisto ljubezen na duhovnem nivoju, kjer instinktivni nagoni niso več prisotni. Podobo anime bi lahko primerjali

s podobo device Marije. Tej fazi se mi zdi še najbolj podobna podoba fremenske častitljive matere, ki pa je niso dojemali enako kot ostali deli imperija. Če tretja faza razvoja anime predstavlja ljubezen na duhovnem nivoju, bi pričakovali, da bo tudi oseba, ki to ljubezen premore, prikazana kot izrazito osredotočena na duhovni nivo. Tako za Fremene častitljiva mati kot nekakšna duhovnica v njihovi religiji predstavlja povezavo z nečim večjim, nepovezanim z njihovimi instinkti. Hkrati pa na stvarnejšem nivoju predstavlja četrto fazo razvoja anime, ki predstavlja modrost. Ob nastopu nove častitljive matere na funkcijo poteka preko posebnega obreda prenos znanja s stare častitljive matere na novo, četrta faza pa predstavlja ravno posebitev modrosti. Lahko bi nasprotovali, da sem naštel vloge, ki jih imajo v mnogih knjigah mnoge ženske, česar ne zanikam, kajti anima predstavlja podobo vsakdanje ženske, Herbert pa je v tem romanu vsaki vlogi dodelil poseben pomen. Pa vendar tukaj na prvi pogled pridemo do navzkrižja z Jungovo teorijo, saj je večinoma poudarjal pomen anime pri moškem in animusa pri ženski, v knjigi pa ženske predstavljajo animo. Moja razlaga za to je, da je primaren pomen Bene Gesserita iskanje Kwisatza Haderacha, ki je moški, ki bi lahko dostopal do delčka zavesti, kamor si one ne upajo, kot je to opisal Herbert. **»Toda obstaja prostor, kamor nobena resnicousta ne more videti. Gabi se nam, straši nas.«** (Herbert, 2022, str. 20) In ta kotiček je ravno genetski spomin vseh prednikov. Če prepoznamo, da Paul Atreides, ki je Kwisatz Haderach, dostopa do spominov svojih prednikov in je v njegovem življenju močan vpliv vedno imela skupnost Bene Gesserit, lahko sklepamo, da ga je do te zmožnosti pripeljala prav ta. Če Bene Gesserit predstavljajo animo in je Paul Atreides celotno življenje živel z njimi in se učil prepoznavati njihove vplive v svetu, bo na neki točki začel prepoznavati tudi vplive lastne anime v svojem nezavednem. Seveda v resničnem svetu nimamo vzorčne skupine žensk, po kateri bi se lahko ravnali pri prepoznavanju in integraciji lastne anime, vendar je Herbert s prikazom Paula kot Kwisatza Haderacha, ki so ga Bene Gesserit iskale, obenem pa kot osebo, ki so ji Bene Gesserit »pomagale« pri iskanju lastne anime, želel opozoriti na pomembnost zavedanja se tistega, kar je globlje v nas, in tega, kako vpliva na nas.

6.2.2 Mentati kot posebitev arhetipa animusa

Če sem ugotovila, da Bene Gesserit kot skupina žensk predstavlja animo, bi bilo smiselno, da se v romanu pojavi tudi skupina moških, ki bi predstavljali animus. In če animo povezujemo z uravnavanjem čustvenega občutenja, bi morali ti moški predstavljati čisto razumsko, logično

mišljenje. Zagotovo ni naključje, da taka skupina v knjigi obstaja. Imenujejo se mentati in so nekakšni človeški računalniki, delujejo tako, da ob dovolj podatkih lahko izračunajo oziroma predvidijo možne izide neke situacije. Kar se mi zdi zanimivo, je, da v romanu v nekem prizoru vidimo nasprotovanje med pripadnikom mentatov in Jessico, torej Benegesseritinjo. Jessica tako pove: **»Človek je po svoji naravi žival brez logike. Vaše projiciranje logike na vse, kar počnete, pa je nenaravno, vendar je nujno, saj je koristno. Vi ste mentat, utelešenje logike.«** (Herbert, 2022, str. 150) Tako kot si po načinu mišljenja in delovanja nasprotujeta ti dve osebi, si v svojem bistvu nasprotujeta anima in animus. Pa vendar je pri njiju prisotno zavedanje, da je pogled druge osebe tudi koristen. Tako kot v vsakem človeku bivata anima in animus, tako v romanu soobstajata tako red mentatov kot Bene Gesserit. Dejstvo pa je, da se več govori o slednjem in je tudi prikazan kot skrivnostnejši, kar je ob dobrem razumevanju situacije logično. Glavni junak Paul je moškega spola in smiselno je sklepati, da so v njegovem življenju imeli vpliv nanj moški liki, zato tega ni treba posebno poudarjati, medtem ko za ženske like to ni tako samoumevno in so Bene Gesserit zato tudi prikazane skrivnostnejše, prav tako pa sposobnosti, ki jih s seboj prinaša njihovo urjenje. Zanimivo je, da je bil Paul od malega urjen za mentata, čeprav se tega ni zavedal. (V romanu mora tako urjenje potekati na način, da se ga učenec ne zaveda.) Ta podatek je omenjen le mimogrede in daje občutek, kot je nekako samoumevno, da je bil podvržen temu treningu. Zdi se, kot da Herbert poudarja Paulovo sodelovanje z Bene Gesseritom in odkrivanjem njegove anime. Skoraj tako, kot ima anima pri moškem pomembnejšo vlogo kot animus v Jungovih teorijah.

6.3 Razprava o procesu individuacije pri glavnem junaku

Eden izmed najpomembnejših likov je zagotovo Paul Atreides, ki so mu v zgodbi nadeti mnogi nazivi. Mahdi, kar pomeni prerok, Usul, ki pomeni steber, najbolj pa izstopa naziv, ki skoraj preveč očitno kaže na povezavo z Jungovim arhetipom sebstva: **»On je otok sebstva.«** (Herbert, 2022, str. 335) To me je pripeljalo do ideje, da bi Paulova zgodba lahko predstavljala proces

individuacije, saj sebstvo predstavlja enotnost in je skupek vseh ostalih arhetipov. Če preberemo zgodbo, lahko spoznamo, da se v središču vsega političnega, vojaškega in verskega dogajanja skriva zgodba o odrasčajočem najstniku, ki išče svoje mesto v svetu, sama pa sem njegovo zgodbo videla kot potovanje do individuacije posameznika. Ideja individuacije je, da posameznik v svojo zavest vključi čim več značilnosti, ki se skrivajo v nezavednem, in tako postane posameznik v pravem pomenu besede. To vključuje vse od persone, sence ter animusa oziroma anime.

Jung pravi, da je individuacija velikokrat lahko boleča in zahteva veliko poguma, pogostokrat vsebuje tudi smrt bližnje osebe. (Dobnikar Verbnik, 2003) Čeprav je individuacija vseživljenjski proces, se mi zdi pomemben dogodek v Paulovem življenju, ki prispeva k njegovi individuaciji, to, da njegovega očeta umorijo, on pa z materjo pristane v globoki puščavi. Takrat se začne prebujati njegova speča senca, kot sem opisala v prejšnjih poglavjih.

Poglejmo najprej, kaj nam sporoča Paulov naziv Kwisatz Haderach. Ta naziv dobesedno pomeni nekoga, ki je lahko na več krajih hkrati, oziroma glede na *Izrazoslovje imperija*, dodatek v romanu, ***moški Bene Gesserit, katerega lastnosti lahko premoščajo prostor in čas***. (Herbert, 2022, str. 501) Premoščanje prostora in časa se nanaša na genetski spomin. Benegesseritinje so lahko do genetskega spomina dostopale samo po ženski liniji, kar predstavlja animo, kot sem opisala v prejšnjih poglavjih. Prostor, kamor Benegesseritinje niso mogle, pa je genetski spomin po moški liniji, ki predstavlja animus. Paul Atreides lahko dostopa do obeh linij spominov oziroma obeh aspektov kolektivnega nezavednega. Čeprav sem omenila, da poosebitev animusa v knjigi lahko vidimo v skupini mentatov, pa dostop do animusa ne prihaja od teh, kot se zgodi pri animi in Benegesseritinjah. Zdi pa se mi, da to sploh ne spodkoplje mojih teorij, ker je Paul že sam po sebi moški in je prisotnost animusa v njem nekoliko očitnejša kot prisotnost anime. Spet naj poudarim, da govorim o fantazijskem svetu, katerega ustvarjalec je že pokojen, in ne morem natančno vedeti, kaj je želel povedati z določenimi dejanji oseb v romanu. Zato naj tu omenim, da je možno, da je poleg genetskih značilnosti in speče sence, kot sem opisala v prejšnjih poglavjih, na to, da je Paul postal Kwisatz Haderach oziroma individualiziran posameznik vplivalo tudi njegovo mentatsko urjenje.

Po drugi strani pa lahko na Paulovo individuacijo gledamo tudi kot na njegovo odločanje med materinimi (kot anima) in očetovimi (kot animus) vplivi. Mati je nanj vplivala z učenjem veččin Bene Gesserita in poslanstvom kot Kwisatzom Haderachom, oče pa ga je podučil o njegovem

poslanstvu vojvode in politiki visokega plemstva v imperiju. Paul spet pokaže, da zna v svoje delovanje vključiti koncepte, ki se jih je naučil z obeh strani, saj je hkrati vladar vesolja in Bene Gesserit. Seveda pa je ta pogled veliko splošnejši in manj simbolni.

6.3.1 Neuspeli Kwisatz Haderach ali zakaj je Paulova individualizacija vprašljiva

Zdi se mi pomembno dodati, da je v romanu Paul v splošnem sprejet kot Kwisatz Haderach, čeprav je po planu Bene Gesserita prišel eno generacijo prehitro. To je relevantno, ker sem ugotovila, da lahko Kwisatza Haderacha kot koncept (čeprav ne izključno njega) razumemo kot individualiziranega posameznika. Čeprav se glede na vse do sedaj napisano zdi, da je Paul individualiziran posameznik z integrirano senco, pa morda ni tako. Seveda v oziru prve knjige v sagi, na katero je fokus v tej raziskovalni nalogi, zagovarjam svoje teorije, vendar bi bilo za dokončno razumevanje potrebno analizirati tudi nadaljevanja. V teh se v Paulovem imenu odvija sveta vojna, on pa vzdržuje okrutno vladavino, kjer umira milijone nedolžnih. Če je cilj individualizacije ustvarjanje posameznika kot celote in vključevanje vseh njegovih, tudi nezavednih lastnosti, bi morale v individualiziranem posamezniku vladati ravnovesje arhetipov. Anime in animusa – »možatih« in »ženstvenih« lastnosti, persone in sence – družbeno sprejetega in zavrnjenega. Vprašati se je potrebno, v kolikšni meri bi individualizirani posameznik deloval tako kot Paul v nadaljevanjih romana. Še vedno mislim, da je bil Paul na neki točki v raziskani knjigi vsaj delno individualiziran posameznik ali je to vsaj poskušal, vendar mu iz nekega razloga to ni uspelo. Da bi bile te ideje potrjene, pa bi bila potrebna natančna analiza še vsaj nekaj sledečih romanov.

7. ZAKLJUČEK

V svoji raziskovalni nalogi sem se posvetila analizi romana Peščeni planet skozi perspektivo Jungove teorije osebnosti.

Najprej sem se posvetila vprašanju sence. Preizkus gom džabar v knjigi predstavlja preizkus nadzorovanja sence, ki vsebuje naše nagone. Nadzorovanje sence je bilo za Bene Gesserit

pomembno, ker so hotele ustvariti posameznika, ki bi lahko nadzoroval svoje nagone, ker bi kot Kwisatz Haderach imel veliko moč in bi ga nagoni lahko silili, da bi jo izkoristil. Paulovo senco sem poimenovala kot spečo, saj jo tlači v globine, ko pa jo začne integrirati, pa je v romanu opisano, da se v njem prebuja nekaj spečega. Tako sem ugotovila, da nadzorovanje živalskosti v preizkusu gom džabar predstavlja nadzorovanje nagonov, ki izvirajo iz koncepta arhetipa sence, ter potrdila prvo hipotezo.

V naslednjem koraku sem se posvetila pomenu sanj. Sanje imajo v knjigi tako prospektivno kot kompenzacijsko funkcijo. Paulu njegova podzavest sporoča, kaj se bo spremenilo na njem samem, kakor je Jung verjel, da je mogoče. Roman se predvsem osredotoča na prej omenjeno kompenzacijsko funkcijo, saj spodbija nadnaravnost njegovih jasnovidnih sanj in govori, da je njegova jasnovidnost temeljila na tem, da je videl različne opcije za prihodnost glede na podrobnosti, ki jih je zaznala njegova podzavest. Ugotovila sem torej, da sanje v romanu Peščeni planet nimajo le funkcije vpogleda v prihodnost, kot bi pričakovali od znanstvenofantastičnega romana, temveč tudi osvetlijo posameznikovo dogajanje v njegovi podzavesti. To dogajanje lahko pokaže, kako se bomo kot posameznik v bližnji prihodnosti razvijali. To sta dve funkciji sanj, ki ju je poudarjal Jung. Tako je koncept uporabe sanj in njihove preroškosti soroden Jungovim idejam ter moja naslednja hipoteza drži.

Nato sem se osredotočila na književne osebe, ki bi jih lahko interpretirali kot poosebitve jungovskih arhetipov anime in animusa. Red Bene Gesserit predstavlja poosebitev arhetipa anime, saj ženske v njem do Paula izpolnjujejo vloge, ki jih Jung pripisuje animi. Red mentatov pa predstavlja poosebitev jungovskega arhetipa animusa, saj imajo mentati značilnosti, ki sovpadajo z Jungovim opisom arhetipa animus. Če je prva stvar, ki povezuje koncept anime z redom Bene Gesserit, njihov genetski spomin, pa mentate z animusom povezuje njihovo racionalno mišljenje in dejstvo, da so označeni za utelešenje logike. Ti dve skupini književnih oseb, ki močno vplivata na Paula, lahko torej interpretiramo kot poosebitvi anime in animusa, zatorej potrjujem svojo tretjo hipotezo.

Nazadnje sem se posvetila procesu individuacije po Jungu. Paulova zgodba je prikaz poskusa individuacije, ki jo do konca prve knjige, ki jo obravnavam, vidim kot uspešno, čeprav se v drugi knjigi pokažejo vidiki, preko katerih bi lahko sklepali, da njegova individuacija ni uspešna. Paul pokaže, kako v svojo osebnost vključi tako arhetipe anime in animusa kot tudi koncept sence. Animus in anima se kažeta preko njegovega genetskega spomina, senca pa v

njegovih dejanjih in vizijah. Čeprav sem v raziskovalni nalogi omenila možnost raziskave veljavnosti individuacije glavnega junaka v naslednjih romanih, pa sem pokazala, da je njegova zgodba vsaj v prvi knjigi vseeno prikaz procesa individuacije, zato potrjujem še četrto hipotezo.

Cilj te raziskovalne naloge je bil poiskati povezave, kjer se kaže vpliv idej Carla Gustava Junga na roman Peščeni planet. Pokazala sem, kako je ta vpliv viden v načinu, kako glavni junak nadzoruje svoje nagone, kakšno funkcijo imajo sanje v njegovem življenju, kako lahko skupini književni oseb, ki nanj vplivata, dojamemo kot arhetipa animo in animus ter kako lahko njegovo zgodbo v obravnavanem romanu razumemo kot proces individuacije. Moj cilj je zatorej bil dosežen.

8. APLIKATIVNOST RAZISKOVALNE NALOGE

Ker je moja raziskovalna naloga bolj nenavadne narave, naj omenim, zakaj se mi zdi pomembno raziskovati ta roman skozi luč jungovske psihologije. Temelj moje naloge je bila vsebinska analiza literarnega dela skozi vidik teorij C. G. Junga. Menim, da lahko moja naloga, ki roman osvetli skozi vidik psihoanalitične teorije, deluje kot inspiracija za izgradnjo sebe in spodbuja delo na sebi. Pokazala sem, kako se glavni junak romana spremeni po tem, ko se začne zavedati svoje sence in jo začne integrirati v svojo zavest. To lahko bralcu pokaže pomen izgradnje sebe kot posameznika, ki z ozaveščanjem in ustrezno integracijo svoje sence v svojo zavest spreminja sposobnost delovanja v odnosih, poveča nadzor nagonskih impulzov in s tem viša kvaliteto samozavedanja in odnosov. Hkrati sem omenila možnost neuspele individuacije. Bralec v romanu spremlja navidezno popolno zgodbo o izgradnji glavnega junaka, kjer pa se zgodi preobrat. To bi pri bralcu lahko vodilo do iskanja vzrokov za to negativno spremembo, najprej pri glavnem junaku romana in nato pri sebi, kar še dodatno pripomore k večjemu trudu in pozornosti na napake pri izgradnji posameznika.

Tudi analiza delovanja arhetipov animusa in anime vodi k podobnemu cilju. S poznavanjem njunega vpliva lahko lažje razumemo sebe in ljudi okoli sebe ter tako nadgrajujemo stopnjo kvalitete odnosov. Menim, da bi lahko takšna analiza romana bralcu dala drugačen zorni kot, ki bi mu odprl nov pogled na delovanje nezavednega in možnost izgradnje sebe; izgradnja vsakega posameznika, njegova večja sposobnost nadzora nagonov, višja stopnja tolerance in razumevanja sebe in drugih pa lahko pripomore tudi k razvoju boljših odnosov ter delovanju družbe kot celote. Več kot bi bilo v naši družbi posameznikov, ki bi znali integrirati svojo senco, animusa in animo v svoj zavestni jaz in iz njih potegniti najboljše, manj bi bilo nestrpnosti in nasilja.

VIRI IN LITERATURA

1. Bowers Elliot, B. (junij 2020). "The Inward Eyes of the Kwisatz Haderach:" Jungian Archetypes and Individuation in Frank Herbert's Dune. Valdosta, Georgia, ZDA.
2. Britt, R. (3. december 2022). *Elon Musk's Dune misquote reveals a deep misunderstanding of Frank Herbert*. Pridobljeno 1. avgust 2023 iz Inverse: <https://www.inverse.com/entertainment/elon-musk-dune-misquot-frank-herbert>
3. Bulkeley, K. (23. marec 2020). *Jung's Theory of Dreams: A Reappraisal*. Pridobljeno 2. september 2023 iz Psychology Today: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/dreaming-in-the-digital-age/202003/jung-s-theory-dreams-reappraisal-0>
4. *Carl Jung and the Psychology of Dreams – Messages from the Unconscious*. (20. junij 2023). Pridobljeno 2. september 2023 iz Academy of ideas: <https://academyofideas.com/2023/06/carl-jung-and-the-psychology-of-dreams-messages-from-the-unconscious/>
5. Dobnikar Verbnik, T. (2003). *Življenje in delo Carla Gustava Junga*.
6. Eternalised. (24. december 2021). *The Persona – The Mask That Conceals Your True Self*. Pridobljeno 1. avgust 2023 iz Eternalised: <https://eternalisedofficial.com/2021/12/24/the-persona-carl-jung/>
7. Farah, S. (4. februar 2015). *The Archetypes of the Anima and Animus*. Pridobljeno 1. avgust 2023 iz Centre of Applied Jungian Studies: <https://appliedjung.com/the-archetypes-of-the-anima-and-animus/>
8. Herbert, F. (2022). *Peščeni planet*. (I. Harb, Prev.) Ljubljana: založba Sanje.
9. Hillman, J. (1985). *Anima : an anatomy of a personified notion*. Dallas, Tex. : Spring Publications.
10. Jung, C. G. (2023). *Arhetipi in kolektivno nezavedno*. (A. Leskovec, Prev.) Ljubljana: Beletrina.

11. Mcleod, S. (26. julij 2023). *Carl Jung's Theory Of Personality: Archetypes & Collective Unconscious*. Pridobljeno 1. avgust 2023 iz SimplyPsychology:
<https://www.simplypsychology.org/carl-jung.html>
12. Regain Editorial Team. (8. februar 2023). *Light And Shadow: Psychology And Jung's Insights Into Personality*. Pridobljeno 2. avgust 2023 iz Regain:
<https://www.regain.us/advice/psychology/light-and-shadow-psychology-and-jungs-insights-into-personality/>
13. Sus, V. (17. januar 2023). *Jung's Most Controversial Idea: What is the Collective Unconscious?* Pridobljeno 1. avgust 2023 iz The Collector:
<https://www.thecollector.com/carl-jung-controversial-idea-what-is-collective-unconscious/>